

ГЕРАСИМЧУК О. М.
кандидат історичних наук,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка

**ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ
ОСНОВ ПЕРЕСЕЛЕННЯ КОЗАКІВ ПІВНІЧНОГО
ЛІВОБЕРЕЖЖЯ УКРАЇНИ НА КУБАНЬ
У 1820–1825 рр.**

Історія масових міграцій українців бере свій початок з переселення козаків-запорожців і селян з України на Кубань наприкінці XVIII ст. Після того, як перші переселенці розселилися по території Північного Кавказу, з'ясувалося, що їхньої кількості зовсім недостатньо для господарчого освоєння нової території й охорони державного кордону. Тому на початку XIX ст. царський уряд продовжив переселенську політику. Якщо до 1808 р. з України до інших регіонів переселилося приблизно 7 тис. козаків, то в подальшому імперською владою було заплановано для початку переселити упродовж 1808–1811 рр. на Кубань з вищеназваних регіонів ще 25 тис. осіб козацького стану колишніх реєстрових козаків, переважно з Чернігівської та Полтавської губерній [1, с. 16].

Підстави та правила здійснення першого організованого масштабного переселення на Кубань у 1808–1811 рр. були викладені в найвище затвердженій (тобто такій, яка набирала силу законодавчого акту) доповіді міністра внутрішніх справ О. Куракіна царю від 17 березня 1808 р. під назвою «Про переселення з

Малоросійських Губерній козаків на землі Чорноморського війська». Потім ці правила стали першими організаційно-законодавчими основами для другої масової організованої хвилі переселення козаків Чернігівської й Полтавської губернії на землі Чорноморського війська (1820–1825 рр.). Головна суть цих правил полягала в тому, що переселення мало бути добровільним і для тих родин, які були вільні від державних і приватних боргів. Витрат на переселенців від казни не передбачалося. Перевага при переселенні на Кубань надавалася тим козацьким сім'ям, в яких було більше осіб жіночої статі [2, с. 132–136].

Наступним законодавчим актом, яким керувалися при другій хвилі переселення 1820–1825 рр., стала доповідь міністра внутрішніх справ В. Кочубея від 19 квітня 1820 р. під назвою «Про примноження Чорноморського війська переселенням на землі, які цьому війську належать, 25000 Малоросійських козаків». У своїй доповіді міністр обґрунтував необхідність нової хвилі переселення й пропонував: а) переселити упродовж 3-х років з двох українських губерній – Чернігівської й Полтавської 25 тис. осіб козаків чоловічої статі із сім'ями; б) переселення здійснити згідно правил для попереднього переселення від 17 березня 1808 р.; в) організація і керівництво переселенням покласти на малоросійського військового губернатора, який повинен доповісти про перебіг переселення в МВС; г) цивільним губернаторам подавати відомості про переселенців до казенних палат своїх губерній; д) новоприбулим козакам на місці оселення земельні ділянки надавати нарівні зі старожилами [3, с. 167].

Виконання царського указу було покладено на малоросійського військового губернатора (ним тоді був М. Рєпнін), який 18 серпня 1820 р. розіслав чернігівському (О. Фролову-Багрєєву) й полтавському (П. Тутолміну) цивільним губернаторам узагальнені деталізовані правила майбутнього переселення, які містили наступні пункти: 1) уряд, беручи до уваги значний брак у козаків землі, дозволив нині переселення осіб їхнього стану на землі Війська чорноморського 25 тис. чоловічої статі душ з обох малоросійських губерній; 2) переселення буде відбуватися на добровільній основі подібно до того, як це було в 1808 і 1809 роках; 3) переселення передбачається здійснювати упродовж 3-х років; 4) охочі до переселення мають повідомити про це волосним правлінням і отримати посвідчення від громади про відсутність боргів перед державою й односельцями; 5) волосні правління мають скласти іменний список охочих до переселення і разом із посвідченнями надати їх повітовому нижньому суду або городничому; 6) *«переселение предпочтительно разрешить будет тем семействам, в коих больше девок и вдов, в брак вступить могущих»* (тут і далі з метою достовірності викладеного мова і правопис деяких документів збережена – **О.Г.**) [4, арк. 24 зв.]; 7) переселенцям дозволяється продавати свої будинки й майно тому, кому вони забажають; 8) охочі до переселення мають можливість відіслати від себе кількох осіб до Чорноморського війська для огляду місць свого можливого оселення; 9) посланці від охочих до переселення отримають від губернського начальства документи для проходу до місця призначення, а чорноморська військова

канцелярія має підтвердити задоволення бажань переселенців; 10) до тих, хто не забажає відсилати від себе депутатів до місць майбутнього оселення, ніякого примусу не буде, проте для наділення їх земельними ділянками губернське керівництво увійде в контакт із чорноморською військовою канцелярією для вирішення питань оселення і надання списків переселенців; 11) лише після отримання дозволу на переселення і оголошення про це від міських і земських поліцій можна буде готуватися до переселення, продавати землю і майно; 12) переселенці будуть вирушати в дорогу партіями, у кожній не більше 30 сімей; для кожної партії будуть обрані старійшини, яким вручать відкриті листи на вільний прохід партії до призначеного місця; 13) для супроводу партій до Чорномор'я, для охорони від утисків і дотримання порядку між самими переселенцями до них будуть приставлені від міста до міста чи від повіту до повіту чиновник або унтер-офіцер; 14) якщо хтось з переселенців захворіє так, що не зможе далі рухатися, то рух партії не припиняється, а хворий із сім'єю віддається під опіку місцевої влади і медпрацівника; після одужання переселенець або самостійно із сім'єю або з іншою партією має бути відправлений в дорогу до місця призначення; 15) суворо забороняється брати в якості переселенців тих, кому не надано дозвіл на це губернським начальством, *«дабы под предлогом дозволенного переселения казакам, не могли воспользоваться сим помещичьи крестьяне или беглые разного рода люди»* і *«если бы оные люди могли случится, то немедленно будут возвращены в Малороссию чрез пересылку посредством земских полиций для*

обращения на прежнее жительство»; 16) козакам-переселенцям від казни не призначається ніякої допомоги на місці поселення, оскільки вони, продаючи свою землю, отримують необхідні кошти, а в місці поселення отримають значну ділянку землі [4, арк. 25–27 зв.].

Цивільні губернатори також дали своїм підлеглим чиновникам необхідні вказівки, які полягали в наступному: а) після того як від нижніх судів чи міської поліції до цивільного губернатора надійдуть поіменні списки охочих до переселення і після їх перевірки виявиться, що на майбутніх переселенцях нема боргів і їм громадою видані посвідчення на вихід з місць проживання, тоді ці списки надаються військовому губернатору, який виносить остаточне рішення щодо можливості переселятися; б) після того як цивільний губернатор отримає від військового повідомлення про дозвіл на переселення, він доводить це до відома козаків, які вирішили переселятися. Отримавши це повідомлення, козаки вже можуть надіслати в місця майбутнього поселення своїх представників для вибору місця проживання; в) губернатор сповіщає чорноморську військову канцелярію про тих, хто не бажає відсилати своїх представників, і надає їй їх списки. Лише після отримання губернатором сповіщення від військової канцелярії про те, що майбутнім переселенцям *«предварительно отведены были к поселению места и устроены необходимые на первый раз пристанища»*, очільник губернії має оголосити *«об оном немедленно чрез кого следует всем тем, кому переход сей дозволен, дабы они распродали собственности свои также грунтовые владения приизготовились бы к переходу на новые места»* [4, арк. 27 зв.–29].

Губернатори також закликали місцевих чиновників до точного й обов'язкового виконання вищевикладених правил і наголосили на тому що: 1) правила мають бути доведені до всіх козаків під розписку; 2) переселення має бути суворо добровільним; 3) як тільки з волосних правлінь надійдуть у нижні повітові суди списки охочих до переселення то, переконавшись у відсутності перешкоджаючих причин, їх необхідно негайно передати цивільному губернатору; 4) потрібно слідкувати, щоб козаки до остаточного затвердження списків переселенців не продавали своє майно й землю. Нагляд за точним виконанням правил мали здійснювати повітові стряпчі [4, арк. 30 зв.–31 зв.].

Вищенаведені правила були ключовими упродовж усього часу другої хвилі переселення 1820–1825 рр., періодично, виходячи із ситуації, дещо змінюючись. Таким чином, виходячи з вищесказаного, можна дійти висновку, що організаційно-правові основи переселення козаків Північного Лівобережжя України на Кубань, яке відбулося в 1820–1825 рр., були сформовані в перший рік другої хвилі міграцій. Переселення відбувалося за тими ж правилами, якими керувалися під час першої хвилі міграцій українських козаків у 1808–1811 рр.

1. Бачинська О. «Малоросійські козаки» XIX ст.: соціо-демографічна характеристика та територія розселення. *Історико-географічні дослідження в Україні* : зб. наук. праць. Ч. 12. Київ: Інститут історії України, 2012. С. 15–26.

2. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1. Т. XXX. 1808–1809. СПб.: Тип-я II Отд-я Собств. Его Имп. Величества Канцелярии, 1830. 1402 с.

3. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1. Т. XXXVII. 1820–1821. СПб.: Тип-я II Отд-я Собств. Его Имп. Величества Канцелярии, 1830. 983 с.

4. По указу императора Александра I о переселении 25 тысяч Малороссийских казаков в Черноморские земли для укрепления Черноморского войска. 16.06.1820–28.09.1826 г. // Держархів Чернігівської області, ф. 128, оп. 1, спр. 2352, 286 арк.